

SUB MER GED

ДОДАТОК F

ЗАТОПЛЕНО ВІЙНОЮ:

Дослідження руйнування Каховської греблі та його наслідки для екосистеми, аграріїв, цивільного життя та міжнародного правосуддя

Дослідження щодо тлумачення «нападу» на об'єкти, що охороняються: стаття 56 Додаткового протоколу I та практика Міжнародного кримінального суду у світлі нападу на Каховську греблю

ДОДАТОК F

до звіту

**Дослідження руйнування
Каховської греблі та її впливу
на екосистеми, аграріїв, інших
цивільних осіб та міжнародне
правосуддя**

**Дослідження щодо тлумачення
«нападу» на об'єкти, що
охороняються: стаття 56
Додаткового протоколу I
та практика Міжнародного
кримінального суду у світлі
нападу на Каховську греблю**

Ф.1 Поняття «нападу» за статтею 56 Додаткового протоколу I

Дамби, а також греблі й атомні електростанції перебувають під особливим захистом відповідно до статті 56 ДПІ, у якій передбачено неприпустимість здійснення нападу на них, *«якщо такий напад може призвести до вивільнення небезпечних сил і, як наслідок, до значних втрат серед цивільного населення»*.¹ Цікаво, що в проєкті ДП(І), підготовленому МКЧХ і позначеному як *«результат кількарічних спільних зусиль»*,² особливу увагу приділено захисту дамб, гребель і атомних станцій як від нападів, так і від руйнувань.

«Стаття 49*. Роботи та установки, що містять небезпечні сили

1. Забороняється нападати або руйнувати споруди або об'єкти, що утримують небезпечні сили, а саме: дамби, греблі та атомні електростанції. Ці об'єкти не можуть бути об'єктом каральних дій. [підкреслено нами]

* Стаття 49 проєкту МКЧХ є аналогом нинішньої статті 56 ДП(І)».

Згодом вилучення терміну «руйнування» наштовхнуло деяких правознавців на думку, що будь-які дії проти греблі, яка перебуває під

---

¹ *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)*, (1977). International Committee of the Red Cross (ICRC), 1125 UNTS 3, 8 June 1977, Article 56.

² *Official records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Geneva (1974-1977)*, (1978). Federal Political Dept Bern, Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Vol. I, p. 2 of the Introduction of the Draft Additional Protocols to the Geneva Conventions of August 12, 1949, [URL](#).

чиймось контролем, дозволені МГП і не підпадають під термін «напад» та під спеціальний захист, передбачений статтею 56.³

Хоча, на перший погляд, такий висновок здається логічним, але він є поспішним. Основна непослідовність полягає у спробах оглядачів надати терміну «напад» іншого значення, ніж його конвенційне визначення у статті 49. Воно анітрохи автоматично не виключає дії, що відбуваються на території, контрольованій однією зі сторін.⁴ Для того щоб правильно визначити остаточний діапазон заборони нападу на греблі, варто звернутися до матеріалів підготовчої роботи над договором та обставин, що супроводжували його укладення.⁵ Це дослідження може пролити

---

³ Bothe M., Partsch K. J., Solf W., (1982). *Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*. Martinus Nijhoff Publishers, Pp. xxi, 746, p. 396; Milanovic M., (2023). *The Destruction of the Nova Kakhovka Dam and International Humanitarian Law: Some Preliminary Thoughts*. EJIL:Talk!, [URL](#), Tignino M., Kebebew T., Pellaton C., (2023). *International Law and Accountability for the Nova Kakhovka Dam Disaster*. Lieber Institute West Point, [URL](#); See also Schmitt M.N., who writes “Article 56 only applies to “attacks,” a term of art in IHL. It would not bar the destruction of a Party’s own dam, for instance, to flood a potential avenue of attack by the enemy. Use of the term ‘attack’ instead of ‘destruction’ was intended to make this distinction clear-cut.” in Schmitt M. N., (2022). *Attacking Dams - Part II: The 1977 Additional Protocols*. Lieber Institute West Point, [URL](#). However, this citation does not employ the wording “a dam controlled by a Party,” but explicitly employs the phrase “Party’s *own* dam.” Indeed, as further emphasized in the discourse, “depending on how ‘own’ is understood” it could pose a challenge to prosecuting a potential Article 8(2)(b)(iv) case against Russian actors in Nova Kakhovka case (Hansen T. O., (2023). *Could the Nova Kakhovka Dam Destruction Become the ICC’s First Environmental Crimes Case?* Just Security, [URL](#)). As our extensive review of, *inter alia*, the preparatory works of AP I below establishes, the term ‘own’ should be understood and interpreted as specifically relating to the rightful title over a territory or object, not just control.

⁴ Eliav Lieblich [@eliavl], (06.06.2023), X, [URL](#): “There’s nothing that per se precludes acts by occupants against objects within the territory from being ‘attacks’.”

⁵ *Vienna Convention on the Law of Treaties*, (1969). United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331, 23 May 1969, Article 32 “Supplementary means of interpretation”:

“Recourse may be had to supplementary means of interpretation, including the preparatory work of the treaty and the circumstances of its conclusion, in order to confirm the meaning resulting from the application of article 31, or to determine the meaning when the interpretation according to article 31:

(a) leaves the meaning ambiguous or obscure; or

(b) leads to a result which is manifestly absurd or unreasonable.”

світло на причини зміни початкового тексту статті 56 та наміри авторів документа.⁶

До початкового тексту статті, підготовленого МКЧХ, було подано 10 поправок від 25 держав.⁷ В абсолютній більшості поправок до статті збереглася фраза «нападати або руйнувати» (див. Таблицю F.1).

Таблиця F.1. Поправки, подані до статті 49 ДП(І)

Номер поправки	Країна (-и)	Чітко зберігає «руйнувати» ⁸	Неявно зберігає «руйнувати» ⁹	Вилучає «руйнувати»
CDDH/III/10	Румунія			
CDDH/III/49	Австралія			
CDDH/III/59	Бельгія, Нідерланди			
CDDH/III/65	Єгипет, Ємен, Ірак, Йорданія, Катар, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Малі, Марокко, ОАЕ, Сирія, Судан, Швейцарія, Швеція			
CDDH/III/74	СРСР			

⁶ Там само, Article 32.

⁷ Levie H. S., (1980). *Protection of war victims: Protocol I to the 1949 Geneva conventions*. Oceana Publications Dobbs Ferry, N.Y. 1979, Vol. III, pp. 278-281, [URL](#).

⁸ Поправка чітко повторює формулювання «нападати або руйнувати».

⁹ Поправка не впливає на частину оригінального тексту, що містить слова «нападати або руйнувати».

CDDH/III/76	Єгипет, Ємен, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Катар, ОАЕ, Сирія, Судан			
CDDH/III/79	Канада			
CDDH/III/202	США			
CDDH/III/59/R ev.1	Бельгія, Нідерланди			
CDDH/III/4	В'єтнам			

Румунія взагалі запропонувала розширити заборону за межі просто нападу або руйнування, включивши до неї пошкодження об'єктів, що перебувають під захистом.¹⁰ Серед цих поправок лише Австралія внесла комплексну зміну, яка, серед іншого, передбачала заборону виключно «нападу» на об'єкти, що охороняються, вилучивши таким чином поняття «руйнування» зі статті.¹¹ Однак, представляючи поправку, австралійський

¹⁰ Levie H. S., (1980). *Protection of war victims: Protocol 1 to the 1949 Geneva conventions*. Oceana Publications Dobbs Ferry, N.Y. 1979, Vol. III, p. 279, Romanian proposal No. CDDH/III/10, [URL](#);

1. Redraft paragraph 1 as follows:

“1. Works and installations containing dangerous forces such as dams, dykes and nuclear-powered electric generating plants shall at all times be protected. It is strictly forbidden to attack, destroy or *damage* such works and installations or to make them the object of reprisals or hostile action.” [emphasis added]. See also *Official records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Geneva (1974-1977)*, (1978). Federal Political Dept Bern, Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Vol. XIV, p. 155, paras. 21-22, [URL](#).

¹¹ Levie H. S., (1980). *Protection of war victims: Protocol 1 to the 1949 Geneva conventions*. Oceana Publications Dobbs Ferry, N.Y. 1979, Vol. III, Australian proposal No. CDDH/III/49, [URL](#).

делегат не зміг пояснити, чому вони не включили слово «руйнувати» у свою пропозицію.¹²

Що до поправок, спрямованих на збереження слова «руйнувати», то особливої уваги варта спільна бельгійсько-нідерландська поправка, яка чітко зберігає поняття «руйнувати».¹³ Ці країни, прямо зберігаючи елемент «руйнувати», запропонували вилучити з-під заборони нападу або руйнування об'єктів, що охороняються, дії Високих Договірних Сторін у межах їхніх власних територій.¹⁴ Представляючи цю поправку, бельгійський делегат підкреслив, що вона

*«має на меті гарантувати в конкретних формулюваннях право Високих Договірних Сторін управляти власною територією і розвивати її як під час війни, так і в мирний час, а також їхнє право використовувати всі свої ресурси для оборони [...]».*¹⁵

Використання терміну «власна» як у самій поправці, так і в поясненні до неї підкреслює її застосування до територій, над якими держава здійснює суверенітет. Це твердження знаходить підтримку в подальших коментарях інших делегацій. Наприклад, тоді як деякі представники

---

¹² Там само, pp. 282-283, para. 26, [URL](#).

¹³ Notably since the Commentary highlights that removing the term “destroy” fulfills at least part of the objective outlined in the Belgian and Dutch proposal: “The deletion of the word ‘destroy’ accomplishes at least part of the object of the Belgian and Netherlands proposals to reserve the rights of a Party to the conflict in its own territory.” See Bothe M., Partsch K. J., Solf W., (1982). *Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*. Martinus Nijhoff Publishers, Pp. xxi, 746, p. 396.

¹⁴ Levie H. S., (1980). *Protection of war victims: Protocol 1 to the 1949 Geneva conventions*. Oceana Publications Dobbs Ferry, N.Y. 1979, Vol. III, p. 279, Belgian and Dutch proposal No. CDDH/III/59/Rev.1, [URL](#):

Delete paragraph 1 and substitute the following:

“1. Without prejudice to the rights of the High Contracting Parties in their own territories, it is forbidden to attack or destroy engineering works or installations containing dangerous forces, such as dams, dykes and nuclear generating stations, when the partial or total destruction of these objects would endanger the civilian population in the vicinity.”

¹⁵ Там само, p. 283, para. 27, [URL](#).

виступили проти поправки Бельгії та Нідерландів, оскільки вони відстоювали необхідність повного захисту гребель навіть на власних територіях Високих Договірних Сторін,¹⁶ ті, хто підтримував це виключення, схвалили його з вузьким тлумаченням, тобто утрималися від поширення виключення на дії в межах іноземних (наприклад, окупованих) територій (див. Таблицю F.2).

Таблиця F.2. Відповідні позиції делегатів щодо пропозиції Бельгії та Нідерландів¹⁷

Країна	Позиція	Коментар (не обов'язково)
Югославія	Представник Югославії підтримав «ідею, висловлену на початку поправки, поданої Бельгією та Нідерландами (CDDH/III/59/Rev.1) [...], оскільки руйнування дамб і гребель іноді може бути засобом захисту, <u>коли країна піддається нападу</u> » [підкреслено нами].	Фрази «засобом захисту» та «коли країна піддається нападу» підкреслюють, що виняток має поширюватися виключно на держави в межах їхніх суверенних територій як метод протидії діям з боку держави-агресора.

¹⁶ The representative of India “could not support the amendment submitted by Belgium and the Netherlands (CDDH/III/59/Rev.1), since it restricted the scope of the article. On the whole, his delegation was against any amendments involving restrictions or exceptions to the rules set out in article 49, for if the destruction of dams, dykes and nuclear generating stations were to be made permissible in certain circumstances, the survival of the civilian population, which was the subject of article 48, could not be guaranteed”, see Levie H. S., (1980). *Protection of war victims: Protocol I to the 1949 Geneva conventions*. Oceana Publications Dobbs Ferry, N.Y. 1979, Vol. III, p. 285, para. 43, [URL](#). See also the stance of the representative of Norway, who “could not support the texts proposed in amendments CDDH/III/49 and CDDH/III/59, but advocated adoption of the ICRC text, with the Romanian amendment (CDDH/III/10) and the joint amendment of the Arab countries (CDDH/III/76 and Add.1)” in Levie H. S., (1980). *Protection of war victims: Protocol I to the 1949 Geneva conventions*. Oceana Publications Dobbs Ferry, N.Y. 1979, Vol. III, p. 290, para. 16, [URL](#).

¹⁷ *Official records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Geneva (1974-1977)*, (1978). Federal Political Dept Bern, Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Vol. XIV, p. 159, para. 45; p. 160, para. 47; p. 163, para 11; p. 167, para. 20; [URL](#).

Румунія	<i>«Після наданих пояснень він [представник Румунії] може прийняти першу частину поправки, поданої Бельгією та Нідерландами (CDDH/III/59/Rev.1)».</i>	
Швеція	<i>«Руйнування їх однією зі сторін <u>на власній території</u> перед обличчям вторгнення ворога є іншим випадком. Такі дії можуть бути частиною політики випаленої землі» [підкреслено нами].</i>	Формулювання «перед обличчям вторгнення ворога» чітко вказує на те, що виняток щодо нападу або руйнування об'єктів, які перебувають під захистом, застосовується виключно до територій, на які держава має законне право власності.
Іран	<i>Представник Ірану «погодився з делегаціями Бельгії та Арабської Республіки Єгипет, що для сторони конфлікту є виправданим вжиття заходів для руйнування об'єктів <u>на власній території</u>».</i>	

Жоден з представників не згадав про дозвіл держави-окупанта на знищення іноземного об'єкта, що охороняється; дискурс обмежувався суверенною територією будь-якої зі сторін конфлікту.

Після завершення дебатів щодо статті 49 її було повернуто до Робочої групи разом з усіма поданими поправками. Приблизно через місяць Робоча група представила свою пропозицію Третьому комітету разом зі звітом про роботу Робочої групи від доповідача.¹⁸ Пропозиція відрізнялася від оригінального тексту МКЧХ, лише заборонаю напади на об'єкти, що перебувають під захистом:

¹⁸ Levie H. S., (1980). *Protection of war victims: Protocol 1 to the 1949 Geneva conventions*. Oceana Publications Dobbs Ferry, N.Y. 1979, Vol. III, pp. 295-296, [URL](#).

«1. Роботи або споруди, що утримують небезпечні сили, а саме дамби, греблі і атомні електростанції, не повинні ставати об'єктом нападу, навіть якщо ці об'єкти є військовими цілями...» [підкреслено нами].

У Звіті, однак, не пояснюється, чому з початкового тексту МКЧХ виключили термін «руйнувати».¹⁹ Враховуючи відсутність пропозицій (окрім австралійської) щодо вилучення терміну «руйнувати» і брак обґрунтування цієї зміни, найбільш імовірним поясненням є те, що Робоча група намагалася змінити формулювання статті відповідно до аргументації вищезгаданої пропозиції від Бельгії та Нідерландів.²⁰

Однак замість того, щоб врахувати логіку цієї пропозиції, яка або не отримала підтримки з боку держав через обмеження сфери дії заборони, або навіть, якщо була підтримана, то лише в обмеженому обсязі щодо частини про суверенну територію, Робоча група вийшла за межі намірів делегатів, пропонуючи дозволити по суті руйнувати об'єкти, що перебувають під захистом. Цю пропозицію потенційно можна було б застосувати незалежно від того, чи має сторона, яка ініціює руйнування, законне право власності на об'єкт.

Делегати, однак, чітко визначили, що виняток із заборони нападати або руйнувати об'єкти, що охороняються, обмежується виключно діями в межах територій, що законно належать Високій Договірній Стороні як суверенній державі.²¹ Цей виняток не поширюється на територію, що

---

¹⁹ See the relevant *Report to the Third Committee on the Work of the Working Group, Committee III, 13 March 1975 (CDDH/III/264; XV, 347)* in Levie H. S., (1980). *Protection of war victims: Protocol 1 to the 1949 Geneva conventions*. Oceana Publications Dobbs Ferry, N.Y. 1979, Vol. III, pp. 293-295, [URL](#).

²⁰ This aligns with the Bothe Commentary's stance that removing the term "destroy" fulfills at least part of the objective outlined in the Belgian and Dutch proposal: "*The deletion of the word 'destroy' accomplishes at least part of the object of the Belgian and Netherlands proposals to reserve the rights of a Party to the conflict in its own territory.*" in the Bothe M., Partsch K. J., Solf W., (1982). *Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*. Martinus Nijhoff Publishers, Pp. xxi, 746, p. 396.

²¹ See Table [F.2](#)

перебувають під іншими формами контролю, наприклад, під фактичною юрисдикцією окупаційної або керівної держави, де заборона нападати або руйнувати об'єкти, що захищаються, залишається чинною. Було б розумно тлумачити обґрунтування статті 56, беручи до уваги цей контекст.

І навпаки, прийняття іншої позиції призвело б до, здавалося б, безглузлого тлумачення, яке мало б обмежену або повну відсутність ефективності в контексті сучасних обставин. Річ у тім, що в наш час греблі спеціально будуються таким чином, щоб витримувати надпотужні удари ззовні, але не зсередини.²² Комплексний аналіз показує, що Каховська гребля *«була спроектована так, щоб витримати практично будь-яку атаку, яку тільки можна уявити, — ззовні»*²³, проте її внутрішня структура вважається *«ахіллесовою п'ятою»*.²⁴

Таким чином, якщо підрив греблі зсередини вважається допустимим і, попри трагічні наслідки, не може бути кваліфікований як «напад», то це положення стає фактично неісним, а його суть зводиться нанівець. На додаток напад не обов'язково призводить до повного руйнування греблі і подальшого масового витоку води. Нещодавній напад Росії на Дніпровську гідроелектростанцію (ДніпроГЕС) є прикладом, який демонструє, що навіть масоване бомбардування греблі навряд чи може її зруйнувати.²⁵ Як лаконічно прокоментував атаку Ігор Сирота, директор

---

²² Garasym A., (2023). *The Kakhovka HPP was designed to withstand a nuclear attack. There is no question of its self-destruction.* ТЕТУ, [URL](#); Укргідроенерго [[@ukrhydroenergo](#)], (), Telegram, [URL](#).

²³ Glanz J. et al., (2023). *Why the Evidence Suggests Russia Blew Up the Kakhovka Dam*, (2023), The New York Times, [URL](#).

²⁴ *Там само*; Див. також: Куруленко О., (2023). *Flooded South: the consequences of blowing up the Kakhovka dam (in brief)*. Ukrainska Pravda, [URL](#): “The dam is really built with military actions in mind – it is a capital structure with a margin of safety. It is very difficult to destroy it from the outside, it would probably be necessary to use tactical nuclear weapons to do it. But if there is access to this infrastructure, which is the case with the Russian troops, then it could be undermined from the inside.”

²⁵ The prosecutor's office reported that eight missiles hit the Dnipro HPP: “Eight missiles hit the Dnipro HPP, the damage is very significant, although there is no danger to its integrity”.

«Укргідроенерго»: «Загрози прориву дамби внаслідок обстрілу немає».²⁶ Тому якщо метою є запобігання вивільненню небезпечних сил, і якщо навіть напади підпадають під криміналізацію, доцільніше криміналізувати повне руйнування об'єкта, що охороняється, зсередини чи ззовні.

Таке тлумачення узгоджується із застереженням Мартенса, частиною звичаєвого міжнародного права.²⁷ Як підкреслив Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ), хоча «принципи гуманності» і «вимоги суспільної свідомості» ще не можуть розглядатися як незалежні джерела міжнародного права, «це застереження вимагає, як мінімум, посилатися на ці принципи і вимоги щоразу, коли норма МГП є недостатньо суворою або точною: в таких випадках сфера застосування і мета норми повинні визначатися з посиланням на [них]».²⁸ Таким чином, МТКЮ наголосив на необхідності тлумачення положень МГП у контексті застереження Мартенса так, щоб залишити якомога менше місця для дискреційних повноважень для нападу на учасників бойових дій і, крім того, поширити захист на цивільне населення.²⁹

Для забезпечення достатнього рівня суворості й точності, пріоритетним у застереженні Мартенса має бути тлумачення терміну «напад», яке передбачає ширший спектр захисту цивільних осіб або цивільних об'єктів.

Удар по ДніпроГЕС, блекаут у Харкові й руйнування по всій країні: найбільша атака Росії на енергетику України, (2024). BBC News Україна, [URL](#).

²⁶ Стасюк А., (2024). Атака на Дніпровську ГЕС: чи можна знищити ракетами дамбу та які можливі наслідки підриву. Суспільне | Новини, [URL](#).

²⁷ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, I.C.J. Reports 1996, p. 226, International Court of Justice (ICJ), 8 July 1996, para. 84.

²⁸ *Prosecutor v. Kupreškić et al. (Judgement)*, IT-95-16, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), para. 525, [URL](#).

²⁹ Там само, para. 525.

Однак навіть якщо не погодитися з цим висновком і приєднатися до позиції, висловленої в Коментарі, що ніщо не перешкоджає державі-окупанту зруйнувати греблю, яка перебуває під контролем цієї держави на окупованій території, сам Коментар визнає, що навіть у такому випадку існує певний виняток. Коментар прямо вказує на таке:

«Можна припустити, що руйнування Стороною греблі або дамби, що перебуває під її контролем, є нападом у розумінні статті 49(1), якщо воно має на меті затоплення особового складу противника, а не просто створення перешкоди, що зупиняє або затримує пересування противника. Таке тлумачення також регулювало б дії сторони, що воює на своїй національній території, а також дії держави-окупанта».³⁰

За фактами цієї справи, однією з цілей російських військових була атака на греблю з метою затоплення українських військовослужбовців.³¹ Про це, безсумнівно, свідчить початкове твердження росіян, що їм вдалося стратегічно підірвати невелику частину греблі, щоб затопити українських військових, розташованих на островах у дельті Дніпра. Російські військові та пропагандисти раділи, що Каховська гребля затопила позиції української армії на островах.³² Лише після усвідомлення повного руйнування греблі та подальших катастрофічних наслідків російська влада та медійники різко змінили свою риторику і почали звинувачувати українців у пошкодженні греблі.

---

³⁰ Bothe M., Partsch K. J., Solf W., (1982). *Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*. Martinus Nijhoff Publishers, Pp. xxi, 746, p. 396.

³¹ Кобзар Ю., (2023). *Пропаганда РФ заплуталася у своїй брехні про Каховську ГЕС - журналіст*. UNIAN.ua, [URL](#).

³² @jurnko, (06.06.2023), Telegram, [URL](#). Also, on 9 June, the Security Service of Ukraine released what they said was an intercepted call between two Russian officers admitting responsibility for the destruction. In the call, the alleged officers say that the explosion was supposed to “scare” people but “(they did) more than what they planned for.” – Brown S., (2023). *Intercepted Phone Call Proves Russia Blew Up Dam in Botched Operation, SBU Claims*. Kyiv Post, [URL](#).

Таким чином, напад і руйнування іноземної греблі, навіть якщо вона перебуває під контролем держави-окупанта, підпадає під заборону нападів на об'єкти, що перебувають під захистом, як це передбачено статтею 56 Конвенції.

F.2 Розгляд поняття «напад» у практиці МКС

Як видається, МКС тлумачить термін «напад» із власними нюансами, хоча й на основі МГП. Виділяють три різні підходи: один, застосований Судовою палатою VIII у справі Аль-Махді (а), інший, підтриманий Судовою палатою VI і двома суддями Апеляційної палати у справі Нтаганди (b.i), і останній, підтриманий трьома суддями Апеляційної палати у справі Нтаганди (b.ii).

а. Концепція «нападу» у справі Аль-Махді

У 2016 році МКС визнав Аль-Махді винним у скоєнні «нападу» на релігійні та історичні об'єкти за статтею 8(2)(e)(iv) Римського статуту. У рішенні Судової палати роз'яснюється, що «керівництво нападом» поширюється на будь-які акти насильства проти об'єктів, що перебувають під захистом, тобто немає *«різниці в тому, чи було це здійснено під час ведення бойових дій, чи після того, як об'єкт перейшов під контроль озброєної групи»*.³³ Таким чином, МКС не став вимагати доводити зв'язок певних актів насильства з фактичним веденням бойових дій, зберігши при цьому загальну вимогу щодо зв'язку цих дій зі збройним конфліктом як таким.

Однак судді обґрунтували такий відмінний підхід особливим статусом релігійних, культурних, історичних та подібних об'єктів, які МГП захищає від злочинів, скоєних як під час, так і поза межами бойових дій.³⁴ Палата зазначила, що особи захищаються багатьма окремими

---

³³ *Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi (Judgment and Sentence)*, ICC-01/12-01/15, International Criminal Court, 27 September 2016, para 15, [URL](#).

³⁴ *Там само*.

положеннями, які застосовуються під час бойових дій або після того, як озброєна група встановила контроль над певною територією. Водночас вона шкодує, що культурні об'єкти отримують захист лише за статтею 8(2)(e)(iv) (або 8(2)(b)(ix)), без розмежування між нападами під час або після воєнних дій.³⁵ Це може свідчити про те, що МКС поширив таке широке тлумачення «нападу» лише на культурні об'єкти та медичні заклади.

Якщо слідувати підходу, який використовувався у справі Аль-Махді, можливо, було б доцільно поширити його на інші об'єкти, що перебувають під особливим захистом, такі як греблі та інші об'єкти чи споруди, з огляду на характер такого захисту. Видається, що однією з головних причин особливого захисту культурних об'єктів і медичних закладів є серйозність наслідків нападів на них.

Преамбула Гаазької конвенції 1954 року чітко вказує на серйозність завданих збитків: *«Шкода культурним цінностям, що належать будь-якому народу, означає шкоду культурній спадщині всього людства»*. Це також було підтверджено в рішеннях Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ) у справах *Йокича* і *Стругара* в частині нападів на культурну спадщину: *«Оскільки напад на цивільні споруди є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права, ще більш серйозним злочином є напад на об'єкт, що перебуває під особливою охороною»*.³⁶ Подібна логіка захисту постраждалих і хворих простежується і в численних інструментах захисту медичних установ.³⁷

---

³⁵ Там само.

³⁶ *Prosecutor v. Miodrag Jokic (Sentencing Judgement)*, IT-01-42/1-S, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 18 March 2004, paras. 45 and 53, [URL](#); *Prosecutor v. Pavle Strugar (Trial Judgment)*, IT-01-42-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 31 January 2005, para 232, [URL](#).

³⁷ *Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (First Geneva Convention)*, (1949). International Committee of the Red Cross (ICRC), 75 UNTS 31, 12 August 1949, Articles 19-23, [URL](#); *Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed*

Своєю чергою, представляючи нинішню статтю 56 ДП(І), представник Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) зазначив, що цивільні будівлі та споруди (зокрема, греблі) потребують спеціальних заходів захисту, оскільки напад на них може призвести до катастрофічних наслідків.³⁸ На додаток історія розробки проєкту підкреслює, що метою заборони нападу на будівлі та споруди був захист цивільного населення від катастрофічних наслідків руйнування або пошкодження об'єктів, що утримують небезпечні сили.³⁹

Аналогічно до культурних об'єктів, можна стверджувати, що об'єкти, які можуть завдати надмірної шкоди навколишньому середовищу, також повинні захищатися від нападів — як під час, так і після активних бойових дій. Наслідки руйнування довкілля є довготривалими та масштабними, що приховано створює негативний вплив як на більшість живих організмів у регіоні, так і на людей, які проживали на цій території та активно взаємодіяли з природою. Таким чином, згідно з логікою, прийнятою в справі *Аль-Махді*, загального зв'язку зі збройним конфліктом було б достатньо для того, щоб руйнування греблі можна було кваліфікувати як напад — вимога, яка, безсумнівно, присутня у випадку з Каховським водосховищем.

Хоча інтерпретація, якій надається перевага у справі *Аль-Махді*, не є загальноновизнаною,⁴⁰ і не заглиблюючись в її обґрунтованість, у контексті

Forces at Sea (Second Geneva Convention), (1949). International Committee of the Red Cross (ICRC), 75 UNTS 85, 12 August 1949, Articles 22, 23, 34, 35, [URL](#); *Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention)*, (1949). International Committee of the Red Cross (ICRC), 75 UNTS 287, 12 August 1949, Articles 14, 18, 19, [URL](#); etc.

³⁸ *Official records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Geneva (1974-1977)*, (1978). Federal Political Dept Bern, Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Vol. XIV, CDDH/III/SR.18, p. 154, para. 16, [URL](#).

³⁹ *Там само*, page 155, para 26, [URL](#).

⁴⁰ Schabas W., (2017). *Al Mahdi Has Been Convicted of a Crime He Did Not Commit*. 49 Case W. Res. J. Int'l L. 75, [URL](#).

нашого звіту ми припустимо, що якщо МКС дотримуватиметься аналогічного підходу в справі Каховського водосховища, то руйнування греблі дійсно буде кваліфікуватися як напад. Крім того, подальша практика МКС, хоча і відзначається непослідовністю,⁴¹ ілюструє потенційну можливість прийняття такого колективного та уніфікованого широкого підходу до тлумачення терміну «напад» щодо всіх воєнних злочинів, пов'язаних з атаками, перелічених у статті 8, не роблячи винятків для конкретних положень, як це й було у справі *Аль-Махді*.

в. У справі Нтаганди надано перевагу концепції «нападу»

У 2019 році Судова палата VI винесла обвинувальний вирок Боско Нтаганді за воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні під час конфлікту в Демократичній Республіці Конго у 2002–2003 роках.⁴² У 2021 році Апеляційна палата більшістю голосів підтвердила обвинувальний вирок Нтаганді.⁴³ Однак Судова палата прийняла виправдувальний вирок, а Апеляційна палата залишила в силі рішення про виправдання Нтаганди за двома пунктами обвинувачення у воєнних злочинах, передбачених статтею 8(2)(е)(iv) Римського статуту.⁴⁴ Ця стаття передбачає відповідальність за «навмисні напади на релігійні споруди, ... медичні заклади та місця, де збираються хворі і поранені».

Звинувачення за ст. 8(2)(е)(iv) стосувалися інциденту, коли незабаром після боїв за населені пункти сили Нтаганди розграбували медичне обладнання з лікарні та «облаштували базу всередині церкви, виламали двері церкви, винесли меблі, вирили окопи навколо церкви і розвели всередині вогонь, щоб приготувати собі їжу».⁴⁵ Судова палата виправдала Нтаганду за цими звинуваченнями відповідно до статті

---

⁴¹ Clancy P., (2021). *Ntaganda and the 'Conduct of Hostilities Crimes'*. EJIL:Talk!, [URL](#).

⁴² *The Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC-01/04-02/06, International Criminal Court, [URL](#).

⁴³ *Ntaganda case: ICC Appeals Chamber confirms conviction and sentencing decisions*, (2021). International Criminal Court, Press release, 30 March, 2021, [URL](#).

⁴⁴ *Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Trial Judgement)*, International Criminal Court, ICC-01/04-02/06, 8 July 2019, paras. 1142-1143, [URL](#).

⁴⁵ *Там само*, para. 1138, [URL](#).

8(2)(e)(iv) Римського статуту у зв'язку з відсутністю «нападу» в діях підсудного (i).⁴⁶ Хоча судді Апеляційної палати не скасували ці висновки, більшість суддів, схоже, віддавали перевагу іншому підходу до тлумачення терміну «напад» (ii).

b.i. Поняття «напад», вжите Судовою палатою VI

Судова палата застосувала визначення терміну «напад» у значенні статті 49 ДП(І), а саме: «*акти насильства проти супротивника як у нападі, так і в обороні*».⁴⁷ На відміну від позиції у справі Аль-Махді, Суд підтримав «обмежений» підхід до тлумачення терміну «напад» щодо об'єктів, які перебувають під особливим захистом, тобто культурних об'єктів і медичних закладів.⁴⁸ Суд визначив, що «*як і воєнний злочин нападу на цивільних осіб, злочин нападу на об'єкти, що перебувають під захистом, належить до категорії злочинів, що вчиняються під час фактичного ведення воєнних дій*».⁴⁹ Таким чином, мародерство медичного майна з лікарні не було «актом насильства проти супротивника», а події в церкві не відбувалися під час фактичного ведення воєнних дій, оскільки вони сталися після захоплення поселення.⁵⁰

У випадку з підривом греблі в Новій Каховці навіть вузьке тлумачення терміну «напад», підтримане Судовою палатою VI, було би прийнятним.

По-перше, гребля в Новій Каховці постійно перебувала в зоні активних бойових дій як об'єкт, що з'єднує два береги Дніпра, підконтрольні

---

⁴⁶ Там само, paras. 1142-1143, [URL](#).

⁴⁷ Там само, paras. 916 and 1136, [URL](#).

⁴⁸ *Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi (Judgment and Sentence)*, ICC-01/12-01/15, International Criminal Court, 27 September 2016, para 15, [URL](#); *Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Trial Judgement)*, International Criminal Court, ICC-01/04-02/06, 8 July 2019, para. 1136, [URL](#).

⁴⁹ *Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Trial Judgement)*, International Criminal Court, ICC-01/04-02/06, 8 July 2019, para. 1136, [URL](#).

⁵⁰ Там само, paras. 1142-1143, [URL](#).

різними сторонами конфлікту.⁵¹ У справі Нтаганди за Судової палати VI ключовим фактором стало те, що події в церкві «*відбулися через деякий час після нападу*», тобто був певний період, протягом якого поселення було захоплено, а згодом просто контролювалось стороною, що атакувала. У випадку з Каховкою сторони постійно воювали одна з одною на межі своїх можливостей, оскільки лінія розмежування на момент подій проходила по річці, на якій була розташована гребля.⁵² До того ж основною ціллю підриву був регіон нижче за течією, поблизу міста Херсон, де бойові дії між сторонами були ще більш інтенсивними.⁵³ Таким чином, навіть якщо «ведення воєнних дій» визначено як фактор для визначення нападу, то в цьому випадку така умова дотримана.

По-друге, події, що відбуваються на території, контрольованій однією зі сторін конфлікту, але при цьому зачіпають супротивника, підпадають під визначення «нападу» (розділ 4.2.1 цього звіту). Варто зазначити, що руйнування греблі в нашій ситуації було актом, спрямованим насамперед проти супротивника, тоді як пограбування медичного закладу мало іншу мету. Каховська гребля була стратегічним об'єктом для енергетичної та сільськогосподарської галузей, оскільки створювала велике водосховище

---

⁵¹ *Обстріли Берислава та Херсона, чергова авіатака Кізомиса. 451 день війни*, (2023). Суспільне Херсон, [URL](#); *Армія РФ обстріляла Берислав на Херсонщині: у районі зникло світло*, (2023). Espresso.tv, [URL](#); Воронцова О., (2023). *Вночі в Новій Каховці стався бій: в окупантів переполох (відео)*. ГЛАВКОМ, [URL](#); Головачук Х., (2023). «Подібні дії є частиною деокупації»: об'єднання прокоментувала стрілянину в Новій Каховці. ТСН, [URL](#); Мокляк А., (2023). *На Херсонщині російська авіація вдарила по селу Львове*. Суспільне Медіа, [URL](#); *Обстріли Херсона та Зміївки, вироки колаборантам. 458 день війни*, (2023). Суспільне Медіа, [URL](#).

⁵² *Там само*; Eliav Lieblich [@eliavl], (06.06.2023), X, [URL](#): “There's nothing that per se precludes acts by occupants against objects within the territory from being "attacks". The key question to me is whether there are active hostilities in the territory. If so, the "attack" paradigm applies [...] To me it's clear that there *are* hostilities in the region, there's a nexus between this act and these hostilities, and therefore this would be an attack.”

⁵³ Лисогор І., (2023). *Росіяни вбили у Херсоні 13 людей (оновлено) (фото)*. LB.ua, [URL](#); Рошніна О., (2023). *Росіяни обстріляли острови й лівий берег Дніпра поблизу Херсона*. Українська правда, [URL](#); *Війська РФ знову атакували Херсон, є поранені – ОВА*, (2023). Радіо Свобода, [URL](#); *Генштаб повідомив про 25 бойових зіткнень на чотирьох напрямках на сході України*, (2023). Радіо Свобода, [URL](#).

і стримувала течію річки. Руйнування такого об'єкта спричиняє вивільнення значної кількості води, яка затоплює позиції ворожих військ, ускладнюючи їхнє просування та логістику. Водночас навіть якщо акт насильства спрямований проти супротивника, це по суті не виправдовує його військової необхідності. Отже, підрив такого об'єкта слід класифікувати як напад.

b.ii. Поняття «напад», що використовується суддями Апеляційної палати

Основна позиція Офісу прокурора в апеляції полягала в тому, що Судова палата VI неправильно тлумачила поняття «напад» у статтях 8(2)(e)(i) та (iv) Римського статуту.⁵⁴ Обвинувачення стверджувало, що через особливий захищений статус культурних об'єктів і медичних закладів «напад» у статті 8(2)(e)(iv) має «особливе значення», тобто не обмежується веденням воєнних дій.⁵⁵

Більшість членів Апеляційної палати підтримала рішення Судової палати VI, а суддя Ібаньес Карранса висловила окрему думку.⁵⁶ Суддя Моррісон і суддя Хофманські визначили, що термін «напад», який використовується в статті 8(2)(e)(iv) Статуту, стосується «бойових дій» і що рішення Судової палати не вживати альтернативне визначення терміну «напад» було правильним.⁵⁷ Важливо зазначити, що МКЧХ у своєму коментарі до статті 49 МПП визначає, що «термін "напад" означає "бойові дії"».⁵⁸ МТКЮ також підтвердив це у справі *Стругаря*, де вказав, що цей термін

---

⁵⁴ *Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Prosecution Appeal Brief)*, International Criminal Court, ICC-01/04-02/06, 7 October 2019, paras. 15, 16, [URL](#).

⁵⁵ *Там само*, para. 9, [URL](#).

⁵⁶ *Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Judgment on the appeals of Mr Bosco Ntaganda and the Prosecutor against the decision of Trial Chamber VI of 8 July 2019 entitled 'Judgment')*, International Criminal Court, ICC-01/04-02/06 A A2, 30 March 2021, para. 1163, [URL](#).

⁵⁷ *Там само*, para. 1164, [URL](#).

⁵⁸ Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. (eds). *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, (1986). International Committee of the Red Cross, para. 1880, [URL](#).

*«означає застосування збройної сили для проведення воєнної операції на початку або в ході збройного конфлікту».*⁵⁹

Суддя Лус дель Кармен Ібаньєс Карранса у своїй окремій думці підтримала позицію прокурорів і зазначила, що термін «напад» у статті 8(2)(е)(іv) слід тлумачити у звичайному значенні, а не в межах класичного тлумачення МГП.⁶⁰ Таке трактування також визначає, що *«напад включає підготовку, проведення бойових дій і безпосередні наслідки після них, зокрема, злочинні дії, вчинені під час операцій із зачистки територій, що проводяться після бойових дій».*⁶¹ Одна з головних ідей, викладених суддею Ібаньєс, полягає в тому, щоб уникнути лазівки для безкарності при вузькому тлумаченні терміну «напад».

Суддя Соломе Балунгі Босса у своїй окремій судовій оцінці погодилася з цією ідеєю і заявила, що *«Апеляційна палата повинна бути обережною в тлумаченні Статуту, щоб не допустити створення прогалин для безкарності».*⁶² Вона підкреслила складність розмежування часового проміжку між першим нападом і супутніми діями.⁶³ Підставою для підтримки загальної позиції в рішенні стало те, що суддя Балунгі Босса вважала правильною кваліфікацією 8(2)(е)(хii) (тобто знищення або захоплення майна супротивника), а не 8(2)(е)(іv).⁶⁴

Своєю чергою суддя Чилі Ебос-Осуджі також підтримав позицію про складність розмежування в часі діянь, вчинених під час воєнних дій, і

---

⁵⁹ *Prosecutor v. Strugar (Trial Judgment)*, IT-01-41-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 31 January 2005, para. 282, [URL](#).

⁶⁰ *Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Judgment on the appeals of Mr Bosco Ntaganda and the Prosecutor against the decision of Trial Chamber VI of 8 July 2019 entitled 'Judgment')*, International Criminal Court, ICC-01/04-02/06 A A2, 30 March 2021, para. 1166, [URL](#).

⁶¹ *Там само*, para. 1168, [URL](#).

⁶² *Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Judgment on the appeals)*, ICC-01/04-02/06-2666-Anx4, Separate opinion of Judge Solomy Balungi Bossa on the Prosecutor's appeal, para. 16, [URL](#).

⁶³ *Там само*, para. 9, [URL](#).

⁶⁴ *Там само*, para. 15, [URL](#).

тих, що відбуваються після них.⁶⁵ Крім того, він підкреслив концептуальну взаємопов'язаність цих двох видів діянь і заявив, що «*нереально застосовувати роздільний підхід до оцінки воєнної операції*».⁶⁶ На підтвердження цієї думки він процитував справу *Кунарача*, в якій МТКЮ зазначив, що «*закони війни часто можуть поширюватися на дії, які хоч і не вчиняються на театрі воєнних дій, але суттєво пов'язані з ним*».⁶⁷ Він не підтримав позицію прокурора з тієї ж причини, що і суддя Балунгі Босса.⁶⁸

Хоча рішенням більшості суддів не було підтримано розширення терміну «напад» у цій конкретній справі, троє суддів зайняли позицію, яка повністю або частково підтримує цей вектор. Можна дійти висновку, що судді прагнуть зменшити розмір поля для безкарності, принаймні шляхом розширення розуміння терміну «ведення воєнних дій».⁶⁹ Ми також бачимо, що троє суддів, Ібаньес Карранса, Балунгі Босса та Ебое-Осуджі, не відокремили випадки мародерства та пошкодження церкви від основного нападу на населені пункти.⁷⁰ Такий підхід, як видається, створює можливість застосувати ширше тлумачення нападу не лише у статті 8(2)(e)(iv), але й до всіх інших воєнних злочинів, у яких напад є одним з елементів.⁷¹

Логіка трьох суддів щодо складності розмежування між основним нападом і супутніми діями видається особливо актуальною у випадках, коли існує чітка лінія розмежування між сторонами конфлікту. Зазвичай сторони ведуть активні артилерійські та мінометні перестрілки, а також

---

⁶⁵ *Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Judgment on the appeals)*, ICC-01/04-02/06-2666-Anx5, Partly concurring opinion of Judge Chile Eboe-Osuji, para. 111, [URL](#).

⁶⁶ *Там само*, para. 130, [URL](#).

⁶⁷ *Там само*, para. 129, [URL](#).

⁶⁸ *Там само*, para. 136, [URL](#).

⁶⁹ Clancy P., (2021). *Ntaganda and the 'Conduct of Hostilities Crimes'*. EJIL:Talk!, [URL](#).

⁷⁰ Abhimanyu G. J., (2021). *The Ntaganda appeal judgment and the meaning of "attack" in conduct of hostilities war crimes*. EJIL:Talk!, [URL](#).

⁷¹ *Там само*; Див. також Pomson O., (2021). *Ntaganda Appeals Chamber Judgment Divided on Meaning of "Attack"*. Lieber Institute West Point, [URL](#).

обстріли з безпілотників і стрілецької зброї. У цьому випадку важливо розуміти, що такий стан постійних і систематичних зіткнень відповідає поняттю ведення бойових дій.

Водночас одним із пунктів критики рішення Судової палати VI стало використання поняття «ведення воєнних дій», яке, на думку деяких правознавців, не використовується в нормах МГП.⁷² Деякі фахівці дають доктринальне розуміння цього терміну: «[ведення воєнних дій] означає будь-яке здійснення воєнних операцій проти супротивника, що охоплює як "напади", так і "ворожі дії"». ⁷³ Однак ми можемо натрапити на цей термін у контексті засобів і методів ведення війни, але не як на частину критерію для ідентифікації факту нападу.⁷⁴

Вищезазначений підхід також потенційно можна застосувати до статті 8(2)(b)(iv), яка є кваліфікацією підриву греблі в Новій Каховці. Ширше тлумачення, безумовно, спростить тягар доведення нападу в цій справі та інших злочинах, пов'язаних із впливом на навколишнє середовище, але не вплине на результат. Як уже було розглянуто в попередньому розділі, застосування обох варіантів, тобто ширшого чи вужчого тлумачення, залежить від обставин справи.

---

⁷² *Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC-01/04-02/06 A2, International Criminal Court, Amicus Curiae of Professor Roger O'Keefe, 17 September 2020, para. 5, [URL](#); *Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC-01/04-02/06 A2, International Criminal Court, Observations by ALMA – Association for the Promotion of IHL in the Case of The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, 18 September 2020, para. 10, [URL](#); *Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC-01/04-02/06 A2, International Criminal Court, Amicus Curiae of Mr Pearce Clancy and Dr Michael Kearney, Al-Haq, 18 September 2020, p. 4, [URL](#).

⁷³ *Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC-01/04-02/06 A2, International Criminal Court, Amicus Curiae of Professor Roger O'Keefe, 17 September 2020, para. 5, [URL](#);

⁷⁴ *Conduct of hostilities | How does law protect in war? - Online casebook*. ICRC, [URL](#); *Conduct of hostilities: general principles*. Diakonia International Humanitarian Law Centre, [URL](#); *International law on the conduct of hostilities: overview*, (2010). ICRC, [URL](#); *Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC-01/04-02/06 A2, International Criminal Court, Amicus Curiae by Prof. Dra Yolanda Gamarra, para. 8, [URL](#).